

BOTLIK JÓZSEF

EGY KÁRPÁTALJAI LEGENDA

CSEHSZLOVÁK SIKERTERÜLET VAGY SZEMFÉNYVESZTÉS? (1. RÉSZ)

Még napjainkban is, Kárpátalján egyesek sajátos vágyódással tekintenek vissza a kishaza „csehek alatt”-i, két világháború közötti, 1919–1939. évek közötti korszakára. Azt hangoztatják, hogy az azt megelőző magyar ezredévvél szemben Kárpátalja látványosan fejlődött: új utak, hidak, közműhálózatok, lakónegyedek, közintézmények, kórházak, iskolák stb. épültek. Néhány példa: Ungvárt Kárpátalja „fővárosává” fejlesztették, az Ung folyó partján ekkor létesült a kormányzati-tisztviselői negyed, a Galagó. Munkács állami kórházában sebészeti osztályt alakítottak ki, a beregszászi és a nagyszőlősi ispotályokat is bővítették. Új utakat építettek, mindenekelőtt Máramarosban, a Felső-Tisza-vidéken, Rahó és Körösmező között. Ennek fő célja a megfelelő közlekedési kapcsolat megteremtése volt Ungvárral a Técső–Huszt–Nagyszőlős–Beregszász vonalon. Új hidakat létesítettek a Tisza, az Ung, az Ilosva, a Gyertyános (Szoporuka) folyókon; továbbá a Nagy-ág, a Latorca, a Tarac és a Vérke folyók egyes szakaszain mederszabályozásokat végeztek.

Az előbbiekhöz joggal hozzáfűzhetjük: az előző magyar korszak idején már kialakított közlekedési hálózat további bővítése elsősorban azt a célt szolgálta, hogy korszerűsítse a szállítást, s ezáltal megkönnyítse és olcsóbbá tegye Kárpátalja két fő természeti kincsének, a kitermelt fának és a máramarosi sónak az elszállítását a sokkal fejlettebb cseh országrészbe.¹ Az utóbbit például a morvaországi Brno (ősi magyar nevén Berén, németül Brünn) városában készletezték Csehszlovákia számára. Ezek tények, de azoknak csak a kisebb része. Mindezek ugyanis elsősorban a Kárpátalja irányítására tömegesen beköltözött cseh köz- és szakigazgatási, vagyis hivatalnoki kar, másrészt a terület kolonizálására, valójában a gyarmatosítására érkezett, a csehszlovák állam létrehozásában nagy szerepet játszó volt katonák, cseh lé-

¹ Az 1918. október 28-án Prágában újonnan megalakult Csehszlovákia megörökölte az Osztrák–Magyar Monarchia ipari teljesítőképességének a 70%-át, főként nehéziparát. Emiatt óriási ellentét volt az iparosodott cseh tartományok, valamint a mezőgazdasági jellegű Szlovákia (Felvidék) és Kárpátalja között.

gionárius telepések jó közérzetét, színvonalas életkörülményeit szolgálták.² A Kárpátalja lakosságának nagy részét alkotó, döntően a hegyvidéken élő ruszinság és az ungi, beregi Tiszaháton, az Ugocsai-síkon lakó magyarság (akiknek lélekszáma csaknem háromszorosa volt a kolonistákénak) életviszonyait a „csehek alatt”-i fejlődés valójában nem javította. Ennek oka, hogy a csehszlovák hatóságok a valóságban nem számolták fel a vidék elmaradottságát, illetve azt igazán meg sem akarták szüntetni. Mindez abból eredt, hogy a központi, prágai kormányzat állampolitikája az igen erős cseh ipari és pénzügyi tőke érdekeinek megfelelően folyamatosan a kárpátaljai őslakosság gazdasági gyöngítésére törekedett.

A korabeli csehszlovák hivatalos kiadványok ezért a „kolonizációról” többnyire szemérmesen hallgattak, mert nem illett bele a „demokratikus mintaállam” legendájába. Ritka kivétel volt a ruszin nyelven kiadott Карпаторусскія достижения (‘Kárpátorosz eredmények’) című, 1930-ban Munkácson megjelent többszerzős kiadvány, amely az első évekről adott számot. A földreform kapcsán meglepően nyíltan szólt a színmagyar Tiszaháton létesített cseh telepítésekről: „Колонизовано было до сих поръ” azaz ‘Gyarmatosítva volt eddig’, és eközben felsorolta az érintett magyarlakta falvakat. A vaskos könyv szerint a fenti térségben 1927-ig már nyolc „колонія”, azaz ‘gyarmatbirtok’, másként „légionárius telep” jött létre a községek határában. Például a fontos vasúti csomópont Bátyú és a szomszédos Bótrágy településeken élő cseh vasúti s más állami közalkalmazottak és a telepések gyermekeinek egy-egy csehszlovák (a valóságban cseh) nyelvű népiskolát, Bátyúban pedig egy polgári iskolát is létesítettek. Kárpátalja kolonizációja a cseh korszak végéig folytatódott, és 1939 elejére a telepések száma elérte a 40 ezer főt. Közben a hivatalos iratok, kiadványok szinte mindig csak a fejlődést, az eredményeket mutatták be, tudatosan elhallgatva azt, hogy mindezek sajátos körülmények, Csehszlovákia politikájának „Janus-arca” keretében valósultak meg.

Ezek után kezdjük a „csehek alatt”-i korszak kezdetén. Kárpátalja, vagyis Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék nagyobb része a *Szerződés Csehszlovákia függetlenségének elismeréséről és a kisebbségek*

² Az első világháború éveiben az antant hatalmak oldalára átállt szökevény, döntően cseh, csekély részben szlovák katonákból szervezték meg Olasz- és Franciaországban azokat a „csehszlovák” légionárius csapatokat, amelyeket 1918–1919-ben a felső-magyarországi bevetésükön főleg olasz, illetve francia tisztek vezettek. A 40–50 ezer fős oroszországi csehszlovák légió Szibérián keresztül, Vlagyivosztkából az antant hatalmak gőzhajóin, a tengereken csak 1920-ban került haza az újonnan alakult Csehszlovákiába.

*védelméről*³ szóló, 1919. szeptember 10-i saint-germaini egyezményrel vált nemzetközi jogilag egy addig sohasem létezett ország szerves részévé. Szó sem volt tehát a ruszin nép önkéntes csatlakozásáról, mint azt a csehszlovák hírverés két évtizeden keresztül hangoztatta. Bár 1919. április végén a magyarok és ruszinok által lakott Kárpátalja nyugati felébe cseh légionárius katonaság vonult be, akik az Ung folyásától elegendő létszám híján csak a Csap–Nagydobrony–Munkács–Szolyva–Vereckei-hágó szakaszig jutottak. Ezért a terület döntő részét az antanthatalmakkal ugyancsak szövetséges román hadsereg foglalta el. Itt fontos rámutatni arra, hogy Csehszlovákia és Románia kormánya egyaránt magának követelte Kárpátalja területét. Néhány nap múlva, május elején az antant két szövetséges országa és hadereje Munkács közelében kevés híján fegyveresen összezapott egymással. Emiatt Ferdinand Foch (1851–1929) francia marsall, az antant hadseregének főparancsnoka Párizsból kénytelen volt erőteljes hangú táviratot küldeni a két hadvezetésnek, hogy tartózkodjanak az ellenségeskedésektől.

A saint-germaini szerződés Kárpátalja nyugati határaként a Csap és Ungvár közötti vasútvonalat, onnan az Ung folyását jelölte ki a lengyel államhatárig, amelyet azonban demarkációs vonalként ideiglenesnek tekintett. Ez a határozat akarátán kívül véglegesítette azokat a vitákat, amelyek abból eredtek, hogy az ekkor létrehozott, rutének által lakott terület keretébe a korábbi Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék által alkotott Kárpátalja nagytájnak (17 945 km²) csak több mint a kétharmada (70,7 %-a), összesen 12 694 km² került Csehszlovákiához közel 607 ezer (ebből 370 ezer ruszin) lakossal.⁴ Töredéke, a Csonka-Bereg (459 km²) Magyarországre maradt, Máramaros vármegyének a Tisza folyásától délre fekvő kisebb felét (3417 km²) a békediktátum Romániához rendelte.

Az új csehszlovák közigazgatási egységből, „Podkarpatská Rus”-ből azonban kimaradt a Poprád folyásáig, a volt Sáros, Szepes és Zemplén vármegyékben élő ruszinok közel 100 ezer fős közössége. A Kárpátok lábainál, az Ungi-sík, a Tiszahát és az Ugocsa-sík összefüggő, több mint 2000 km²

³ Карпаторусскія достижения. Составиль и издалъ А. В. Поповъ. Мукачево, 1930. 195. o. (...Összeállította és kiadta A. V. Popov. Munkács.)

⁴ Kárpátalján 1936-ban már 158 csehszlovák (cseh) tannyelvű népiskola működött 613 osztállyal, 618 tanítóval és 22 178 tanulóval, amelyeket az állam tartott fenn. Az előbbi adat magába foglalta azt a jó néhány ezer ruszin és magyar anyanyelvű gyereket is, akiket szüleik a jobb érvényesülés reményében cseh iskolába irattak. Másrészt a hatóságok különféle kedvezményekkel – ingyen tanszerek, ruhasegélyek stb. – is erre ösztönözték a nemzetiségi lakosságot, főként a magyarokat, a ruszinokat és a cigányokat. Ekkoriban már 17 cseh polgári iskola oktatott.

kiterjedésű, akkor lényegében színmagyar tájáról és annak mintegy 220 ezer magyar ajkú lakójáról a saint-germaini szerződés természetesen hallgatott.

Csehszlovákia a saint-germaini szerződésben – 2. fejezet, 10. cikkely – kötelezte magát, hogy a Kárpátoktól délre lakó rutének területét „olyan autonóm egység alakjában fogja megszervezni, amely a Csehszlovák Állam egységével összeegyeztethető legszélesebb körű önkormányzattal lesz felruházva”, és választott képviselői részt vesznek a csehszlovák nemzetgyűlés munkájában. A 11. cikkely: „A Kárpátoktól délre lakó rutének területének külön tartományi gyűlése lesz. Ez a tartományi gyűlés fogja a törvényhozó hatalmat gyakorolni nyelvi, közoktatási, vallási, helyi közigazgatási és minden olyan egyéb kérdésben, amelyet a Csehszlovák Állam törvényei a hatáskörébe utalnak. A rutén terület kormányzóját a Csehszlovák Köztársaság elnöke fogja kinevezni, és ez a rutén tartományi gyűlésnek lesz felelős”. 12. cikkely: „Csehszlovákia egyetért azzal, hogy a rutén terület tisztviselőit a lehetőséghez képest e terület lakosai közül fogják kiválasztani”.⁵

Kárpátalja alkotmánylevelét, az ún. *Generálny Statutum*-ot (‘Általános Szabályzat’), amely tartalmazta a saint-germaini szerződés alapvető cikkeleit is, Tomáš G. Masaryk (1850–1937) államelnök szövegezte.⁶ Inkább filozófiai elmefuttatás, mint közigazgatási rendelet volt, feltehetően ezért nem tették közzé a törvénytárban. Itt fontos közölni Masaryk rövid életrajzát: cseh filozófus, szociológus, egyetemi tanár, politikus, aki a Bécsi Egyetemen, majd a szászországi Lipcsében filozófiát tanult. Itt ismerkedett meg 1870-ben későbbi feleségével, Charlotte Garrigue kisasszonnyal, az utóbb 1913–1921 között amerikai elnök Woodrow Wilson (1856–1924) unokahúgával, akinek a vezetéknevét másodikként felvette. Masaryk államellenes tevékenységet fejtett ki Csehországban, a letartóztatás elől 1914 decemberében Nyugatra menekült. Az antant országaiiban széles körű hírverést fejtett ki az önálló csehszlovák állam létrehozásáért, ezért a Monarchiában távollétében halálra ítélték. A Párizsban 1916 februárjában megalakított Csehszlovák Nemzeti Tanács elnöke lett, amelyet az antanthatalmak 1918-ban ideiglenes csehszlovák kormánynak ismertek el. Wilson amerikai elnöknek igen fontos szerepe volt az önálló Csehszlovákia létrehozásában, amelynek elnöke 1918 és 1935 között Tomáš Garrigue Masaryk volt.

⁵ Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések 1918–1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb külpolitikai szerződései*. Második átdolg., bőv. kiad. Budapest, 1983. 89–93.

⁶ Král, Jiří: *Podkarpatská Rus*. V Praze, 1924. Nákladem vlastním, 10. o.

Kárpátalja alkotmánylevelét 1919. november 18-án csak falragaszokon, hirdetményként hozták nyilvánosságra. Edmond Hennocque (1860–1933) francia tábornok, Kárpátalja katonai főparancsnoka és a cseh Jan Breicha (1867–1924), a polgári közigazgatás vezetője (akit augusztus 20-án iktattak be tisztségébe) írták alá.⁷ E közlésben jelent meg először Kárpátalja új, hivatalos cseh neve, a *Podkarpatská Rus*, illetve másodikként *Rusínsko* formában. Továbbá a terület ruszin elnevezése, Подкарпатська Русь ('Podkarpatszka Rusz'), vagyis „Kárpátaljai Oroszföld”, illetve Русинско, azaz Ruszinszko alakban.

Az Általános Szabályzat (Generálný Statutum) a belügyminiszternek alárendelve, kormányzói címmel ideiglenes polgári vezetőt helyezett Kárpátalja élére, aki mellett felállítottak egy kinevezett tagokból álló öttagú igazgatótanácsot vagy direktóriumot is. A rendelkezés kimondta, hogy a csehszlovák nemzetgyűlési választások után legkésőbb 90 nappal Kárpátalján is szavazást tartanak az autonóm ruszin tartománygyűlésbe, a *szojm*ba. A szabályzat végül ismét kijelölte Kárpátalja nyugati határát az említett demarkációs vonalon, amelyet azonban két évtizeden át sem a csehszlovák kormány, sem a ruszinok, sem a szlovákok nem tekintettek véglegesnek. Kárpátalja élére, kormányzóként a cseh Jan Breichát nevezték ki, aki mellett felállítottak egy kinevezett tagokból álló öttagú igazgatótanácsot, másként direktóriumot. Elnöke a Bereg vármegyei születésű Gregory Zhatkovych (Жаткович Григорий, magyarul Zsatkovics Gergely 1886–1967), a General Motors Corporation Autógyár (USA, Detroit, Michigan állam) jogtanácsosa lett. Tagjai: Volosin Ágoston (Волошин Августин, Avgusztin, 1874–1945) ukranofil görögkatolikus lelkész, tanítóképzői tanár; Brascsajko Gyula (Julij, 1875–1955) máramarosi ukránbarát jogász; Hadzsega Gyula (Гаджега Юлий, 1879–1947, egyes magyar forrásokban: Illés) görögkatolikus lelkész, történész és dr. Toronszky Emil jogász. A testület és a tényleges hatalmat gyakorló Jan Breicha között azonban hamarosan mély ellentétek támadtak, emiatt az igazgatótanács 1920. február 19-én lemondott.

A csehszlovák állam két alapidokumentuma, az ún. *Bevezető törvény* és a *Csehszlovák Köztársaság Alkotmánylevele* 1920. március 6-án lépett hatályba, és a saint-germaini nemzetközi egyezmény alapján a kárpátaljai rutén/ruszin autonómia kereteit is tartalmazta. Az Alkotmánylevelével azonban több ponton súlyosan megszegte az előbbi államszerződést, mert előírta: a kormányzó nemcsak a szojmnak, hanem az államelnöknek és a csehszlovák

⁷ Halmosy Dénes, 1983. 92–93. o.

kormányának is felelős. Emellett olyan igazságtalan választási rendszert vezetett be, hogy jóval kevesebb képviselő és szenátor kerülhetett be a csehszlovák nemzetgyűlésbe, mint amennyi *Podkarpatská Rus* a népessége szerint megillette volna.⁸ A kárpátaljai alkormányzói tisztség létesítését azonban sem a saint-germaini szerződés, sem a csehszlovák Alkotmánylevél nem írta elő, az a prágai kormányzat saját találmánya volt. Az ellentmondásos helyzet fő oka az volt, hogy a csehszlovák, ezen belül a döntően cseh érdekű politika nem tudta eldönteni: Kárpátalja autonómiájának kérdésében a nemzetközi jog, azaz a saint-germaini szerződésben előírtak, vagy a hazai jog élvez-e elsőbbséget. Hosszas viták után az utóbbi került előtérbe, amely Kárpátalján alkotmányellenes helyzetet teremtett, amit viszont a prágai Alkotmánybíróság sohasem tűzött napirendre.

Eközben Kárpátalja egyre nagyobb teherré vált a csehszlovák kormányzat számára. Nem volt véletlen, hogy 1920. június–júliusban, amikor a szovjet-orosz hadsereg hadat viselt Lengyelországgal, Tomáš G. Masaryk államelnök azt közölte Gillersonnal, a Szovjet Vörös kereszt képviselőjével: „Megítélésem szerint Ruténia népe letét Csehszlovákiában, amit az első alkalommal átadunk a Szovjet Uniónak. Ezt úgy mondom Önnek, mint a köztársaság elnöke. Felhatalmazom, hogy ezt jelentse kormányának Moszkvában”.⁹ A fentiek után nem meglepő, hogy Eduard Beneš külügyminiszter nemcsak a szovjet-orosz Vörös Hadsereg ellen küzdő lengyelek megsegítésére küldött magyar csapatoknak, hanem a francia katonai egységeknek az átvonulását is megtagadta Csehszlovákia területén.

Kárpátalja délkeleti, a Tiszától északra fekvő máramarosi területének (Kőrösmező és környéke) román katonai megszállására hivatkozva a csehszlovák kormány nem tette lehetővé Kárpátalján a Generálny Statutumban előírt 1920. április 18-ai, illetve 25-ei első általános országos választások megtartását. Sőt, később, két nappal a román csapatok távozása előtt,¹⁰ augusztus 28-án a minisztertanács Podkarpatská Rus egész területére rögtönítélő bíraskodást (statáriumot) vezetett be, amely 1922. április 21-éig, 20 hónapig volt érvényben. Időközben, 1920. április 26-án, a 356. számú

⁸ Botlik, József: *Eduard Beneš and Podkarpatská Rus. Hungarians, Rusins and Czechs in Subcarpathia 1919–1938/1939*. Printed in the United States of America, Corvinus Publishing, 2008. p. 5–8. (Library of Congress No.: 2008927406); Tomáš Garrigue Masaryk a Podkarpatská Rus – T. Г. Масарик та Закарпаття. Šefredaktor Ivan Latko. Užhorod, 2000. Klub T. G. Masaryka v Užhorodě.

⁹ A ruszin forrásokban Ян Бреїха, emiatt a magyar iratokban gyakran Brejha.

¹⁰ *A Csehszlovák Köztársaság Alkotmánylevele*. Prága, 1923. Állami Könyvkiadóvállalat, 1–31. o. (Hivatalos magyar kiadás)

kormányrendeletben jelent meg *Kárpátalja második statútuma, amely már nem tartalmazta a megígért autonómiát.*¹¹ Az új Alapszabály négy fejezetből állt, ebből az első kettő szó szerint közölte a saint-germaini békeszerződés már idézett részeit, illetve a Párizsban jóváhagyott államhatár vonalát. A 3. fejezet újra előírta, hogy a választott tartománygyűlés döntéséig a kijelölt ruténlakta terület hivatalos cseh elnevezése Podkarpatská Rus, de a Rusínsko név is használható.

A második statútum Kárpátalja irányítására három tisztséget hozott létre: kormányzó (губернатор), alkormányzó (вице-губернатор) és kormányzó-tanács. Az utóbbi valójában az addigi direktórium volt, de a létszámát megkettőzve tíz főre növelték, és nem törvényhozó, hanem kizárólag tanácsadó testületként működött tovább. Kárpátalja 2. statútumának hatályba lépésekor, 1920. április 26-án a polgári közigazgatás vezetőjét, Jan Breichát felmentették tisztségéből. Az államelnök Tomáš G. Masaryk később, május 15-én – „ideiglenes jelleggel, a szojm összehívásáig” – Grigorij Zsatkovicsot nevezte ki Podkarpatská Rus kormányzójának, az alkormányzó a cseh Peter Ehrenfeld (1866–1936) lett. Hamarosan, július 27-én újabb kormányrendelet (1920/476. sz.) jelent meg Ruzsinszko adminisztrációjának ideiglenes szabályozásáról, de a katonai közigazgatás továbbra is érvényben maradt Kárpátalján, azt a csehszlovák kormány csak 1922. január 9-én szüntette meg.¹²

Zsatkovics kormányzó, aki korábban felbecsülhetetlen értékű szolgálatot tett a cseh politikának abban, hogy Kárpátalját Csehszlovákiához csatolták, a prágai kormányzat központosító és a rutén/ruszin önkormányzat bevezetését lassító törekvései, valamint a helyi ellenállás miatt kudarcot vallott. Az állam vezetésétől nem tudta kivívni a megígért autonómia életbe léptetését, a szojm (tartományi gyűlés) összehívását, a rutének által lakott terület határainak eltolását az Ung folyótól nyugati irányba, hogy abba a volt Zemplén és a Sáros vármegyei ruszinok is bekerüljenek. Ezért Zsatkovics 1921. március 16-án Masaryk államelnöknél beadta lemondását és egy emlékiratot, amelyben az autonómia ígéretére, illetve a rutén önrendelkezés eltüntetésére hívta fel a figyelmet. Az államelnök és a miniszterelnök május 5-én fogadta Zsatkovicsot, aki a politikai nyomás ellenére sem vonta vissza lemondását,

¹¹ Hokky, Charles J.: *Ruthenia – Spearhead Toward the West*. [Ruténföld (Kárpátalja) – Lándzsahegy a Nyugat felé.] Gainesville (Florida állam, USA), Danubian Research and Information Center. 1966 17–18. o.; Erdélyi István, vitéz: *Kárpátalja*. New York, 1984. Turán Printing (Nyomda), 11. o.

¹² A román csapatok szakaszosan, csak 1920. augusztus 30-án vonultak ki végleg a Csehszlovákiának ítélt kárpátaljai területekről, legutóbb Kőrösmezőről és környékéről.

amit ekkor elfogadtak.¹³ A politikus később Ungvárról visszaköltözött az USA-ba, előtte, 1921. július 28-án tisztelői ünnepi fogadást adtak Zsatkovics számára, amely a kárpátaljai magyar ellenzéki pártok hivatalos lapja szerint „Ruszinszko összes ruszinjainak első nagy politikai demonstrációja volt”.¹⁴

A több mint egy évezredes államiság után, a trianoni békediktátummal kisebbségi sorba juttatott magyarság Kárpátalján is nehezen tudott belenyugodni az új viszonyokba, a terület csehszlovák megszállásába. A katonai diktatúra és a statárium körülményei között – például este 9 óra után kijárási tilalom volt érvényben a településeken – is ezrével voltak magyarok és rutének, akik ellenálltak a hódítóknak. Bereg vármegye cseh és román megszállása után, 1919 májusában a ruszinok által lakott Sebesfalva parókiáján Komporday Andor (1884–1964) és sógora, Fankovich Endre görögkatolikus lelkészek, valamint Koszej Gyula megkezdtek egy magyar–rutén fegyveres felkészítést. Ennek kiindulását 1920 márciusára tervezték. Megszervezték az állandó budapesti, illetve lengyelországi összeköttetést. A mozgalom egyre szélesedett, és Bereg megyéből Máramaros és Ugocsa vármegyékbe is áttért. Komporday, a szervezkedés utolsó szakaszában, a csehszlovák hadseregben szolgáló magyar, rutén és szlovák katonákat is megnyert az ügynek, sőt egy „deutsch-böhmisch”, azaz csehországi németekből álló zászlóaljat is. Egy renegát magyar áruklása következtében a csehszlovák hatóságok leleplezték a mozgalmat, de 1920. április 3-án Kompordaynak sikerült Lengyelországba menekülnie. A lelkész feleségét, később a mozgalomban részt vett rutén férfiakat is letartóztatták, börtönbe vetették és kegyetlenül megkínózták. Kompordayt egy csehszlovák bíróság távollétében halálra ítélte, a kézre kerítésére pedig vérdíjat tűzött ki. A budapesti olasz misszió közbelépésére Kompordayt szabadlábra helyezték a hadbíróági főtárgyalásig. Az asszonyt 1920. július 20-án két kisgyermekével sikerült átszöknie Magyarországra.¹⁵ A mozgalom másik vezetőjét, Fankovich Endrét másfél évi börtönre és a közügyektől öt évig való eltiltásra ítélte a kassai hadbíróóság.¹⁶

Kárpátalján eközben 1919 decemberében a magyarság és a ruténség körében titokban aláírásgyűjtés kezdődött Magyarország mellett – pedig, mint írtuk, statárium volt érvényben –, illetve annak érdekében, hogy írjanak ki népszavazást a terület hovatartozásának kérdéséről. A mozgalom egyik

¹³ Kihirdetésével hatályát veszítette az első, 1919. november 18-án kiadott Generálny Statutum.

¹⁴ Cottely István: *Kárpátalja közigazgatás- és alkotmányjogi helyzete a Cseh-Szlovák Köztársaságban*. In: *Közigazgatástudomány*, 1939. 4. sz. 236–238. o.

¹⁵ Árky Ákos: *Ruszinszko küzdelme az autonómiáért 1918–1927*. Budapest, 1928. 19–20. o.

¹⁶ *Ruszinszko Magyar Hírlap* (Ungvár), 1921. július 29.

kezdeményezője Feczánics Ferenc (később Forrai), a munkácsi városi rendőrség tisztviselője volt, aki Munkácson és a környékén (Szolyva, Alsóverecke, Volóc) és a kisebb falvakban gyűjtötte a népszavazás kiírását követelő aláírásokat.¹⁷ A Magyarország melletti hűségnyilatkozatokat, illetve a népszavazást kérelmező sok száz ívet 1920 végéig – a levéltárban található miniszterelnökségi irat szerint – Kárpátalján 35 ezren írták alá. Ezeket egy testvérpár, Szócska Pál és István, valamint Szócska Emilián juttatta el Budapestre,¹⁸ de az aláírások száma – a Feczánics-Forrai emlékezés szerint – ennél jóval több volt.

A csehszlovák hatóságok következetesen és folyamatosan üldözték a magyar nemzeti érzés bármilyen megnyilvánulását, és eltávolították a magyar államiság jelképeit. Néhány példa: Beregszászon és Munkácson 1920. augusztus 20-án, Szent István király napján a magyar nemzeti viseletben utcára vonult embereket a rendőrségre hurcolták. Ugyanekkor Beregszászból kitiltották Sepsi Márton káplánt, aki a város római katolikus templomában ünnepi misét celebrált. November 12-én Ungváron a csehszlovák katonaság által elfoglalt volt magyar királyi katolikus főgimnázium épületének aulájában vakolattal lefedték a tanintézet alapítását és az épület emelését megörökítő emléktáblát. Az iskolát 1613-ban Homonna városban (Zemplén vm.) Drugeth János (†1645) főnemes, zempléni és ungi főispán alapította, amelyet 1640-ben Ungvárra helyezett át.¹⁹

Időközben, 1920 áprilisában törvény jelent meg „a városok, községek, települések és utcák elnevezéséről”, amely a magyar vonatkozású nevek megváltoztatását, illetve eltörlését jelentette. A magyarság megfélemlítésére és ellenállásának megtörésére a három, túlnyomóan magyarok által lakott városban, Ungváron augusztus 29-én, Munkácson augusztus 31-én, Beregszászon szeptember 4-én kihirdették a statáriumot. A prágai csehszlovák törvényhozás egyik novemberi ülésén Körmendy-Ékes Lajos (1876–1951) felvidéki keresztényszocialista képviselő felszólalásában azért tiltakozott, mert Szlovenszkóban és Ruszinszkóban „az interurbán telefonforgalomban

¹⁷ *Menekültek könyve*. (A megszállott magyar területről kiülődött magyar testvéreink kálváriája). Szerk. Tisza Miksa. Miskolc, 1940. 83–101. o.

¹⁸ Буклович, Д.: *Павутиння омани*. Ужгород, 1974. p. 49. (Bukovics, D.: A család pókhálója. Ungvár.)

¹⁹ Forrai Sándor: *A kárpáti ruszinok és a trianoni békediktátum*. In: *Heti Nemzeti Újság* (Budapest), 1994. május 13., 21. o. – Az adatközlő a hajdani a munkácsi városi rendőrség tisztviselő fia, Forrai Sándor (1913–2007) tanár, rovásutató volt. Az aláírásgyűjtés miatt a családfőnek, Feczánics Ferencnek 1921-ben menekülnie kellett Kárpátaljáról, három gyermekkel szöktek át a zöldhatáron.

nem engedik meg a magyar nyelvű beszélgetéseket”. Egyúttal azt is megjegyezte, hogy a magyarság az akaratán kívül került a csehszlovák államba. E kijelentésért hamarosan megfosztották honatyai megbízatásától, majd csehszlovák állampolgárságától, és rendszeres zaklatások után 1925-ben kiutasították az országból.

Ungváron 1921 májusában változtatták meg az utcák nevét, azaz eltüntették a magyar elnevezéseket. Az új utcanevek sorát később a Ruszinszkói Magyar Pártok Szövetségének hivatalos lapja közölte.²⁰ Munkácson 1921 októberében Magyar Testvérek Szövetkezete névvel titkos társaságot alakítottak, amelynek tagjai esküvel kötelezték magukat arra, hogy az elszakított Kárpátalja Magyarországhoz való visszacsatolásáért küzdenek. Az összeküvést leleplezték, a Kassán rendezett perben Toronszky Emil táblabíró-sági tanácselnök felmentő ítéletet hozott. A vádlottak közül Cziffra Zoltán a hosszú vizsgálati fogságban, a sohasem fűtött kassai börtönben súlyos tüdőbajt szerzett, Walla László elméje a durva vallatások következtében megzavarodott, és „öngyilkosságot” követett el.²¹

Az ungvári törvényszék 1922 őszén tíz magyar nemzetiségű polgárt, akik augusztus 20-án, Szent István király napján a város római katolikus templomában a magyar himnuszt énekelték, egyenként 14 napi fogházzal és 200 korona pénzbüntetéssel sújtotta. Az elítéltek fellebbeztek, Kassán a feljebbviteli bíróság, az ún. Rutén (kárpátaljai) Ítéletábla az elítélteket felmentette. A döntést az ungvári magyarság nagy örömmel fogadta, a város magyar lapjai a perbefogottakról mint nemzeti mártírokról írtak.²² Az 1924. március 16-án tartott első kárpátaljai választások után az ungvári törvényszék ismét felújította Korláth Endre (1881–1946) és társainak az előbbi, ún. himnuszperét. Hadzsega Illés törvényszéki elnök arra való hivatkozással, hogy parlamenti képviselőnek választották, elrendelte a Korláth Endre elleni eljárás felfüggesztését.

Időközben, 1922. május elején a beregszászi törvényszék épületéről levésték a magyar címet. A beregszászi járási tanügyi hatóságok 1922-ben elrendelték a csehszlovák címer és Tomáš G. Masaryk köztársasági elnök arcképének az iskolák termeibe való kifüggesztését és a két nyelvű pecsét használatát. Csehszlovákia 1918. évi megalakulását először 1925-ben kellett megünnepelnie a kárpátaljai magyarságnak. Ezután már minden év október 28-án ebből az alkalomból a középületekre kítűzték a csehszlovák zászlót,

²⁰ *Ruszinszkói Magyar Hírlap*, 1921. augusztus 3.

²¹ Voith György: *20 év története*. Munkács, 1939. 104–108. o.

²² MNL OL. K 28., 89. tét., 84. o.

a templomokban istentiszteletet tartottak, amelyeken az iskolák tanulóinak is kötelező volt megjelenni és a csehszlovák himnuszt énekelni.²³

Napjainkra már nem ismert tények, hogy Kárpátalja csehszlovák megszállásának első éveiben számos szabotázsakciót követtek el az új hatóságok ellen. Ezek közül a bombamerényletek váltották ki a legnagyobb visszhangot. Az első 1923. január 14-én este történt Ungváron, a központi közigazgatás helyiségeinek szomszédságában, az állami alkalmazottak étkezdéjében, amely felett Peter Ehrenfeld, Podkarpatská Rus alkormányzója lakott. Az áldozatok számát nem közölték a hatóságok.²⁴ Három nap múlva már arról tudósítottak az újságok, hogy a merénnyel kapcsolatban Ungváron letartóztatták és vizsgálati fogságban tartják Burger Zoltán gyógyszerészt. Augusztus elejéig volt letartóztatásban, de a tárgyaláson bizonyítékok híján felmentették, ezután mégis állandóan zaklatták.²⁵

Röviddel ezt követően az ungvári rendőr-igazgatóság – melyet csak 1921. december 14-én létesítettek – bizalmas értesítést kapott, hogy hasábfákba, illetve háncsaikba rejtett ekrazit-bombákkal akarnak elkövetni sorozatos merényleteket helyi vezető csehszlovák katonai és politikai személyiségek ellen. Ezeket a tettesek becsempészték azoknak a helyiségeknek a kályháí mellé, ahol a támadást tervezték. A hatóságok megtiltották, hogy másnap a hivatalos helyiségekben befűtsenek. A figyelmeztetés mindenhová idejekorán érkezett, kivéve Pascal Castella francia tábornoknak, Kárpátalja katonai parancsnokának a görögkatolikus püspöki palotában lévő lakosztályához, ahol a személyzet már befűtött. Néhány óra múlva hatalmas robbanás rázta meg a lakosztály ebédlőjét, amelyet teljesen romba döntött. Sebesülés nem történt, mert senki nem tartózkodott a közelben. A rendőrség Ungváron letartóztatta Kalmár Marián pénzügyi főbiztost, Óri János és Roskó Sebestyén munkásokat, a közeli Radvánc faluban pedig Neviczky Konstantin görögkatolikus lelkészt, Kődöböcz András vasutast. A település lakossága az ungvári rendőr-igazgatóság elé vonult, ahol követelte plébánosa és a foglyok szabadon bocsátását. A rendőrség a tüntetést gumibotos rohammal szétverte, és a szervezőt letartóztatta. Ungváron a hatóságok bombákat találtak a rendőr-igazgatóság, a zsupáni hivatal, a kárpátaljai kormányzóság és a törvényszék épületeiben is. Négy nap múlva a rendőrség szabadlábra helyezte Neviczky plébánost, akinek ártatlansága a nyomozás során nyil-

²³ Botlik József, 2001. 73–74. o.

²⁴ MNL OL. K 28., 89. tét., 151. o.

²⁵ MNL OL. K 28., 89. tét., 163–164. o.

vánvalóvá vált.²⁶ Jellemző a korabeli viszonyokra, hogy a hatóságok elko-bozták az *Ungvári Közöny* című magyar nyelvű lapnak azt a számát, amely a bombamerénnyel foglalkozott.²⁷

Csehszlovákiában időközben 1921. február 15-én megtartották az első népszámlálást. Ekkor Kárpátalja területe 12 694 km², összlakossága 604 593 fő volt: ebből 19 775 csehszlovák (3,27%), 372 500 ruszin (61,61%), magyar 103 690 (17,15%), 79 715 zsidó/židovská (13,18%). Vallások: 329 319 görögkatolikus (59,96%), 54 985 római katolikus (9,09%), 61 963 református (10,24%), 60 986 pravoszláv (10,08%), 93 008 izraelita/israelské (15,38%).²⁸ Legszenvedetlenebb a magyarok számának csökkenése. Az 1919 nyarán elhatárolt Kárpátalja területén 1910-ben kereken 185 ezer magyar élt, akiknek száma 111 ezerre, azaz 74 ezer fővel csökkent. Okai: a hatalomváltozás után 18 600 magyar elmenekült, illetve a hatóságok kiutasították őket. A főként magyar anyanyelvű zsidóságot és cigányságot külön etnikai csoportba sorolták, hogy leválazzák a magyarságról. A magyar–ruszin kettős nyelvű és kultúrájú görögkatolikus vallásúak döntő többségét ruszinokká minősítették át,²⁹ akiknek zöme, 30–32 ezer fő elsősorban a korábbi Ugocsa vármegyében élt.

Eközben a csehszlovák kormány és hatóságai az ún. „magyar idők” ellensúlyozására és a több évszázados zavartalan magyar–ruszin együttélés felszámolására kezdettől erőteljesen támogatták, egyben bujtogatták a kárpátaljai nagyorosz és az ukrán irányzatot.³⁰ Bár ezek céljai több tekintetben eltérőek voltak, de abban megegyeztek: a rutén népet el kell választani a rutén–magyar jellegű, és általuk „magyaron”-nak (magyarbarátnak) tartott Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegyétől, annak ungvári székhelyű püspökségétől és papságától. A csehszlovák állam a letelepedett több ezer orosz és ukrán menekült nagy részét az unitus egyház bomlasztására, az ortodox és az ukrán eszmék terjesztésére használta fel, eközben hatékonyan támogatta a görögkeleti felekezetet, vagyis az ortodoxiát és lelkészeit. A görögkatolikusok

²⁶ MNL OL. K 28., 89. tét., 257–258., 279. o.

²⁷ MNL OL. K 28., 89. tét., 173. o.

²⁸ *Statistický lexikon obcí v Podkarpatské Rusi*. V Praze, 1928. Nákladem Státního Úřadu Statistického, 45. o.; Král, Jiří: 1924. 51., 56–60., 103. o.; MNL OL. K 26. 320. tét., 1934–P–15 204. szám, 174. o. – Egyes forrásokban az 1921. évi népszámlálási adatok néhány száz, illetve több ezer fővel is eltérnek.

²⁹ Kocsis Károly – Kocsisné Hodosi Eszter: *Magyarok a határainkon túl a Kárpát-medencében*. Budapest, 1991. 36. o.; Popély Gyula: *Népfogyatkozás*. (A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében. 1918–1945.) Budapest, 1991. 60. o.

³⁰ Az ukrán irányzat valódi lényege „Nagy-Ukrajna” feltámasztása volt, amibe szerintük „természetes módon” Kárpátalja is beletartozott.

tömeges áttérítésében az Oroszországból hazatért és Kárpátalján letelepedett cseh légionárius katonatisztek, altisztek százai vettek részt, akik közül sokan pravoszláv vallású orosz nőekkel érkeztek. Számukat az Ukrán Szics Lövészek (‘Українські Січові Стрільці’) volt katonái is gyarapították, akik már 1920-ban megalapították az „Ukrajna Szics Bizottság”-ot,³¹ hivatalt vállaltak, vagy részt vettek a pravoszláv tanok terjesztésében. Később a hírhedtté vált Szics-gárdába tömörültek. Rajtuk kívül mintegy 300 nagyorosz emigráns görögkeleti pápa végzett ortodox missziós feladatokat Kárpátalján.

Mindezek következtében 1918–1920-ban már mintegy 55 ezer görögkatolikus hívő tért át pravoszláv hitre. Az aposztáziát, vagyis a hitehagyást a csehszlovák hatóságok erőteljesen ösztönözték, sőt annak módszereit maga Eduard Beneš (1884–1948) külügyminiszter dolgozta ki.³² Alaptétele: a görögkatolikus vallás, a Rómával való unió az egyetlen akadálya annak, hogy a ruszin népet asszimilálják és *csehszlovák néppé* tegyék. Amíg az 1910. évi népszámláláskor még csak 577 görögkeleti vallású személy élt a későbbi Podkarpatszka Rusz területén, addig 1922 végén már 76 ortodox egyházközséghez 70 ezer hívő tartozott. Közben 1921. augusztus 21-én a máramarosi Iza községben a kárpátaljai pravoszláv gyülekezetek első ortodox kongresszusán megválasztották a *Pravoszláv Komitét*, és annak elnökét, Homicskó Vladimírt (Гомичков, Владимир 1879–1944 után), aki az előző évtől a kárpátaljai Központi Orosz Nemzeti Tanács alelnöki tisztségét is betöltötte. Az egyházszervezet hivatalos elnevezése Kárpátorosz Keleti Pravoszláv Egyház lett. A Szerb Szinódus már 1921 augusztusától időről időre püspököket küldött Kárpátaljára, hogy vezessék a pravoszlávok lelki életét, és a háttérből irányítsák a skizma, azaz a hitehagyás mozgalmát.

Zsatkovics Gergely kormányzó 1921. március 16-ai lemondása után a csehszlovák kormány két és fél évig nem állított új gubernátort Kárpátalja élére, ez volt az ún. első uralomközi állapot (interregnum) korszaka, amikor

³¹ Udvari István: *Tallózások ukrán, ruszin és szlovák könyvek körében*. Előszó Viga Gyula. Nyíregyháza, 1995. 155–156. o. – A Szics-alakulatot egyébként 1914 augusztusában, Galiciában állították fel, majd az osztrák–magyar közös hadseregben harcolt. Nagy részük 1920 áprilisában lengyel hadifogságba esett, de közülük mintegy 3 ezer fő kitört, és átverekedte magát Kárpátaljára.

³² Beneš az első világháború kitérése után, Csehországban titkos ellenállási mozgalmat szervezett „Maffia” néven, majd emiatt menekülni kényszerült. Párizsban, 1916-ban a Csehszlovák Nemzeti Tanács főtíkárá lett. 1918–1935-ben Csehszlovákia külügyminisztere, eközben 1921–1923-ban miniszterelnök. 1935-től köztársasági elnök, de az 1938. szeptember 29-i müncheni egyezmény – melyben országa a szudétánemek által lakott területeit átadta Németországnak – után lemondott, majd nyugati emigrációba vonult. Időközben, 1937-ben Beneš egy Pjotr Zubov nevű ügynök be szervezte a szovjet titkosrendőrség, az NKVD adatközlőjének.

a cseh Peter Ehrenfeld alkormányzó intézte az ügyeket. Az új kormányzót, Beszkid Antalt (Бескид, Антон 1855–1933) végül 1923. november 18-án nevezték ki – aki annak idején, az Eperjes városában működő Ruszin Nemzeti Tanács elnökeként szorgalmazta a Csehszlovákiához való csatlakozást –, és egy évtizedig, pontosabban 1933. június 15-ig, haláláig töltötte be tisztségét.³³ A valódi hatalom azonban helyettese, az új alkormányzó, a szintén cseh Antonín Rožypal (1866–1937), a magyar köznyelvben „Rozsipali”, kezében összpontosult. Beszkid Antal kinevezésével Kárpátalja irányításában lezárult a Grigorij Zsatkovics lemondása után, 1921. május 17-én kezdődött első uralomközi állapot.

Ebben a helyzetben azonban a csehszlovák kormány magyarázkodni kényszerült. Edvard Beneš külügyminiszter június 6-án 36 oldalas jegyzéket nyújtott be a Népszövetséghez, amelyben a kárpátaljai ruszinoknak adott önkormányzati jogkörök megvalósulását bizonygatta, miközben a valós helyzetet elferdítette, elhallgatta. A hamisítások annyira megdöbbenették Hodinka Antal (1864–1946) és Illés-Illyásevics József (1871–1944) ruszin nemzetiségű tudósokat, a Felvidék csehszlovák megszállása miatt Pécsre menekült pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem tanárait, hogy 1922. január 18-i keltezéssel 15 oldalas beadványt intéztek a Népszövetséghez, amelyben pontról pontra megcáfolták Beneš torzításait. Feltárták a ruszin nép valós helyzetét, majd kimondták: a kárpátaljai cseh politika lényege, hogy a prágai csehszlovák kormány kezdettől támogatja s egyben bujtogatja a nagyorosz és az ukrán irányzatot, hogy a két ellentétes nézet előretörésével gyengítse a ruszin népi nyelv és művelődés helyzetét és a görögkatolikus egyház vezető szerepét. Az előbbi célokat szolgálja a cseh hatóságok által szított ún. nyelvi vita is, nevezetesen: az orosz vagy az ukrán nyelvtant vegyék-e figyelembe, mint alapot, a ruszin irodalmi nyelv kidolgozásánál.³⁴

Közben a megígért és nemzetközi szerződéseken is vállalt rutén autonómia bevezetése helyett újabb közigazgatási átszervezés következett: az 1921. október 15-én hatályba lépett belügyminiszteri rendelet Podkarpatská Rust Csehszlovákia 22. nagymegyéjévé (velka župa) szervezte, és az addigi 4 helyett 3, az Ungi vagy Ungvári, Beregi vagy Munkácsi és Nagyszőlősi vagy Máramarosi (kis)megyére (župa) tagolta Ungvár, Munkács és Nagy-

³³ Поп, Иван: *Энциклопедия Подкарпатской Руси*. Ужгород, 2001. Издательство В.Падяка, 92. o. (Pop, Ivan: *Podkarpatszka Rusz enciklopédiája*. Ungvár. V. Padjaka Kiadó.)

³⁴ Hodinka Antal–Illés József: *Jelentés a Népszövetségnek a ruszin kérdérről*. (Kelt 1922. január 18-án.), 3–15. o. – In. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár. Hodinka Antal Kéziratai. 1992. évi jövedék, bevételi szám: 38/1992.

szőlős székhellyel. A jogszabály a demarkációs vonalat Kárpátalja nyugati határáként véglegesítette, de a rutén–szlovák határ kijelölésére két évtizedig még ezután sem került sor. Az 1926. július első napján hatályba lépett 84. számú kormányrendelet immár harmadszor alakította át Kárpátalja közigazgatását: az addigi 3 zsupát újra egy nagy zsupába vonta össze, amelynek székhelye Munkács lett. Az intézkedés ellen Kárpátalja prágai nemzetgyűlési képviselői élesen tiltakoztak, mert az autonómia megadásának újabb elhalasztását látták benne.

